TEMURIYLAR DAVRIDA MOVAROUNNAHR VA XUROSONDA KASALLIKLARNING TARQALISHI TARIXI

Yo‘ldoshev Murodjon Xurram o‘g‘li

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIV–XV asrlarda Temuriylar davlati tarkibiga kirgan Movarounnahr va Xuroson hududlarida kasalliklarning tarqalish holati, ularning kelib chiqish omillari hamda aholi ijtimoiy hayotiga ko‘rsatgan ta’siri tarixiy jihatdan tahlil etiladi. Xususan, o‘rta asrlarda mintaqada uchragan yuqumli va yuqumsiz kasalliklar, epidemik jarayonlarning yuzaga kelishiga ta’sir etgan tabiiy-geografik, ijtimoiy-iqtisodiy va sanitariya-gigiyenik omillar o‘rganiladi. Shuningdek, Buyuk ipak yo‘li orqali amalga oshirilgan savdo-sotiq va aholi migratsiyasining kasalliklar tarqalishidagi ehtimoliy o‘rni, o‘sha davr tabobatida kasalliklarni aniqlash, oldini olish va davolash usullari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Temuriylar, Movarounnahr, Xuroson, epidemiya, o‘lat, chechak, vabo, tabobat, tabib.

Samarqandda esa “Dorush-shifo” (“Shifo maskani”) nomli yirik kasalxona boiib, unga o‘z zamonasining taniqli tabiblari-Mir Sayid Sharif Sheroziy (1330-1414) rahbarlik qilgan. Bu tabib asli Juronlik bo‘lib, Temurningg taklifi bilan Samarqandga kelib, Shu kasalxonaga boshchilik qilgan. Shu davr Samarqandda yana bir yirik tabib-Mansur ibn Muhammad yashagan. Bu olimning toiiq ismi Mansur ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Yusuf ibn Ilyosdir. O‘sha davrdagi yetuk tabiblardan bizga yana Mavlono Fayzulloh Tabriziy va “Hisobiddin Ibrohim Kirmoniylar ham maium. Mavlono Fayzulloh Tabriziy Temuming shaxsiy tabibi edi. U shohning hamma safarlarida birga boigan. Temur ilm ahillarini qoilab-kuvatlangan, har turli fanlami ay- niqsa amaliy ahamiyatga ega boigan fanlar rivojlanishining tarafdori boigan.U o‘zi zabt etgan mamlakatlardan faqat oltin, kumushlami emas, balki nodir kitoblami ham olib kelar edi. Temur bu nodir kitoblami saqlash uchun saroyda maxsus kutubxona (“Kitob gumbazi”) qurdirgan edi[4;240]. Shifoxonalarda ishlovchi tabiblarga yaxshi maosh toian- gan. Temuming maxsus farmoni bilan ulaming maoshi olim-lar, munajjimlar, tarixnavislar va muhandislaming maoshlariga tenglashtirilgan.

Temur obodonchilikga, shaharlaming ozoda saqlanishga katta e’tibor bergan. Ayniqsa, davlat poytaxti Samarqandni obod qilishga ko‘p harakat qilgan[6;103]. Jo‘yi Zar qishlog‘iga Amir Temur oila a’zolarini chaqirtiradi. Samarqanddan Saroymulkxonim, Tuman oqo, Sulton Baxt begimlar kelgan bo‘lsa, Shahzoda Muhammad Sulton qo‘shinning ilg‘or qismlari bilan Amudaryodan o‘tgan bo‘lsada farmonga muvofiq qo‘shinlarni shu erda qoldirib o‘zi bobosi yoniga qaytganligi “Zafarnoma” asarida keltirib o‘tilgan[6;143].

Ikkinchi Renessans, ya’ni temuriylar davrida ham tibbiyot rivojiga katta ahamiyat berilgan. Masalan, Hirotda Umarshayxning rafiqasi Mahdi ul-Milkat oqa qurdirgan “Dor ushshifo” mashhur edi. Yuksak did va mahorat bilan bunyod etilgan mazkur shifoxona bilan uning shimol tara-fida barpo etilgan “Dor al-xuffos” orasida hovuz bo‘lib, unda tabiblar bemorlarni davolashgan. Shuningdek, Bog‘i Zag‘onda ham shifoxona mavjud edi. Yetuk shifokorlar bemorlarni shifoxonalarda davolash bilan birga madrasa, o‘quv yurtlarida mudarrislik ham qilishgan. Ba’zi-lari asarlar yozishgan. Olimlarning ayrimlari o‘zlaridan oldin yozib qoldirilgan sohaga oid arab, fors, turkiy tillardagi asarlariga sharhlar bitishgan.

Muarrixlar Sharafuddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshohning ma’lu-motlaricha, Amir Temur Shom (Suriya) dan Samarqandga tabiblar sardori Mavlono Sulaymonni olib kelgan. Sohibqironning shaxsiy tabibi Mavlono Fazlulloh Tabriziy hisoblangan. Shuningdek, buyuk hukmdor saroyida Mavlono Izzaduddin, Mas’ud Sheroziy, Mavlono Farrux kabi mashhur tabiblar ham faoliyat ko‘rsatishgan.

Samarqandda “Dor ush-shifo” (Shifo maskani) nomli yirik shifoxona bo‘lib, unga o‘z zamonasining taniqli tabibi — Mir Sayid Sharif Sheroziy rahbarlik qilgan. Shu davrda Samarqandda boshqa mashhur tabiblar, jumladan, Mansur ibn Muhammad, Mavlono Fayzulloh Tabriziy va Hisobiddin Ibrohim Kirmoniy faoliyat olib borgan. Shifoxonalarda ishlovchi tabiblarga yuqori maosh to‘langan, hukmdorlarning maxsus farmoni bilan ularning maoshi olimlar, munajjimlar, tarixnavis va muhandislarning maoshiga tenglashtirilgan[8;89-93].

1403 yilning 11 martida Dono Hoja kelib ketganidan bir kun o‘tib, Sohibqiron o‘rdasiga Davlat Hojai Elchi Bug‘o bir olam anduh bilan etib keladi va Shahzodaning kasalligi zo‘rayganligini, uning tildan qolganligini yukinib so‘zlab beradi. Bu xabarni

eshitgan hukmdorda toqat qolmaydi, zudlik bilan Muhammad Sulton sariga ot jilovini buradi. Amir Temur sevimli nabirasi, valiahdi Muhammad Sulton yotgan chodirga kirib, uning yostig‘ining yonida o‘tiradi. Shahzodaning ahvoli choparlar aytganidan ham og‘irroq bo‘lgan. Sohibqiron ko‘radiki, ish o‘nglanmaydigan holga kelgan. Muhammad Sultonni avaylab taxtiravonga soladilar va yo‘lga tushadilar. Qorahisor- dan uch manzil o‘tib, bir joyda to‘xtaydilar. Muhammad Sulton shu erda hayot bilan vidolashadi. Bu voqea hijriy 805 yilning sha’bon oyi 18-kunida, dushanba kechasi yuz beradi. Muarrix Yazdiy, Muhammad Sulton olam bilan xayrlashganda 29 yoshda edi, deydi. U, Muhammad Sultonning kasalligi haqida so‘zlaganida, Shahzodaning miyasi qattiq shamollaganligini, u juda kuchayib ketib, quturish alomatlari sodir bo‘lganligini yozadi.

Xulosa qilib aytgan, Amir Temur va temuriylar sulolasi tibbiyot tarixini o‘rganish va undagi tibbiyot muassalari faoliyatini ilmiy jihatdan tadqiq qilish, mustaqillik yillarida dastlabki ustuvor vazifa bo‘lib qoldi.O‘rta asrlar aholisning qanday kasalliklarga chalingani ularni davolash bilan bog‘liq muammolar bu yechimlarda hukumdor tabaqa vakillarini faoliyati qanday bo‘lganligi xususidagi fikrlar dalillangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Амир Темур жахон тарихида / Масъул мухаррир: Х-Кароматов. Муаллифлар жамоаси: С.Саиддосимов (рахбар), А.Ахмедов, Б.Ахмедов ва бопщ. Тулдирнлганва кайта ишланган иккинчи нашри. — Т.: Шарк, 2001. – Б. 56.

2. Бўриев О, Қаҳҳоров Н.Темурийлар ренессанси. - Т.: Тафаккур, 2020. - Б.64.

3. Ҳ.Камол (Ҳамзахон Камолов) История вторжения ковевых племен Дашт-и Кипчака в Мавераннахр и Хорасан XVI в). – Душанбе: Дониш, 2012. – С. 346.

4. X.E. Rustamova, N.K. Stojarova, Sh.A. Abdurashitova, Q.Ch. Nurmamatova Tibbiyot tarixi [Matn]: o‘quv qo‘llanma / X.E. Rustamova va boshq. - Toshkcnt. « O‘zkitobsavdo» nashriyoti, 2020. -102 b- 240 b.

5. X.E. Rustamova, N.K. Stojarova, Sh.A. Abdurashitova, Q.Ch. Nurmamatova Tibbiyot tarixi [Matn]: o‘quv qo‘llanma / X.E. Rustamova va boshq. - Toshkcnt. « O‘zkitobsavdo» nashriyoti, 2020. -103 b.

6. Яздий, Шарафуддун Али. Кўрсатилган асар. - Б. 143.

7. J.Rizayev./ O‘zbekistonda tibbiyot tarixi va rivoji.-“Yangi O‘zbekiston”. 2022-yil 25-yanvar.4-son.89-93 b.

8. Равшанов, Поён Амир Темур сулоласи: роман. / П.Равшанов. -Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. –652 б.